

JUSTYNA DĄBKOWSKA-KUJKO

ALEGORIA ISTNIENIA: JUSTUSA LIPSJUSZA FILOZOFICZNE I FILOLOGICZNE STRATEGIE CZYTANIA ŚWIATA

Europa, a w szczególności Niderlandy, ojczyzna Justusa Lipsjusza (Joest Lips, 1547-1606), w drugiej połowie XVI wieku były terenem okrutnych walk niepodległościowych, których celem było uzyskanie suwerenności względem Hiszpanii i utworzenie Rzeczypospolitej Zjednoczonych Stanów Niderlandzkich (tzw. wojna osiemdziesięcioletnia w latach 1568-1648), oraz sceną rozlewających się na Stary Kontynent krwawych konfliktów religijnych, o których w *Politicorum libri* – uzbrojony w apostrofy, pytania, aliteracyjną współdzwźwięczność zgłosek i grę słów – flamandzki humanista pisał:

[...] non curiositas me impellit, sed publica utilitas, et praesens hic Europae status, quem nego me sine lacrimis intueri. O melior mundi pars, quas dissidiorum faces religio tibi accendit! Colliduntur inter se christianae reipublicae. Capita et milleni aliquot homines perierunt ac pereunt per speciem pietatis. Quis hic silebit? Non ego. (IV,3, s. 80)¹

A w *De constantia* dramat ów streszczał, odwołując się m.in. do greckich tragików:

Quod enim retro aevum, si recte examinas, tam calamitosum fuit, quam hoc nostrum est, aut quod erit? Quae gens, quae regio tulit

Tam multa dictu gravia, perpessu aspera [Cic. za Sophoc.; zob. Cic. *Tusc.* 2,20],

Dr hab. JUSTYNA DĄBKOWSKA-KUJKO, prof. KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Nauk Humanistycznych, Instytut Literaturoznawstwa, Katedra Historii Literatury Staropolskiej; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin; e-mail: justyna.dabkowska-kujko@kul.pl; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9873-5555>.

¹ Wszystkie cytaty z *Politicorum libri* pochodzą z wydania: Iustus Lipsius, *Politicorum, sive Civilis doctrinae libri sex*, Antverpiae: ex Officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1604. Przywoływane fragmenty dzieła zostały skonfrontowane i uzgodnione ze współczesną edycją Jana Waszinka: Justus Lipsius, *Politica. Six books of Politics or Political Instruction*, ed. with translation and introduction by Jan Waszink, Royal Van Gorcum, 2004. Bibliotheca Latinitatis Novae 5.

quam hodie nos Belgae? Bello ecce iactamur, nec externo solum, sed civili; nec hoc, sed intestino. Non enim partes solum inter nos sunt, sed partium (o, patria, quae salus te servet!?) novae partes. Adde pestem, adde famem, adde tributa, rapinas, caedes, et ἐχάτων ἔχρατον [na marg. tłum.: *ultimorum ultimum*] tyrannidem, oppressionesque non corporum solum, sed animorum. Iam in Europa alia quid? Aut bellum, aut belli metus, vel si pax, cum foeda servitute sub minutis dominis coniuncta, et non laetior quovis bellis. Quocumque oculos mentemque convertas, suspensa omnia et suspecta, et ut in domo male fulta, signa pluria ruinae. Ad summam, Langi: ut amnium omnium confluxus in oceanum, sic cladium videtur in hoc aevum. Et recenseo tantum quae in manibus iam, et adsunt, quid ea quae imminet? De quibus vere illud Euripidaeum canam:

κακῶν δ', ὃ τάλας, πέλαγος εἰσορῶ
τοσοῦτον ὥστε μήποτ' ἐκνεῦσαι παλιν

[na marg. tłumaczenie: Pelagus malorum co[n]tuor tam magnum,
ut enatare facile non siet. EURIP. *Hipp* 822-823]. (II,20, s. 74-75)²

W wojnie – zakończonej dopiero w połowie następnego stulecia (pokój w Münster, 1648) – zasadniczymi figurami w rozgrywkach politycznych i militarnych byli cesarz Karol V i potem jego syn Filip II oraz namiestnicy z ramienia Hiszpanii: kardynał Antoine Perrenot de Granvelle (1517-1586), trzeci książę Alby Ferdynand Álvarez de Toledo (Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel, 1507-1582) i książę Juan d'Austria (1547-1578), a po przeciwnej stronie hrabia Nassau Wilhelm I Orański, zwany Milczącym (1533-1584) – rzecznik Niderlandów przeciw Hiszpanii i stronnictwu hiszpańsko-katolickiemu, zamordowany skrytobójczo przez katolickiego fanatyka w Delfcie w roku opublikowania Lipsjuszowego dzieła *O stałości*, tj. w 1584.

Wyposażony w niezwykły nerw dialektyczny, dynamikę estetyczną oraz siłę ideowej dykcji dialog jest prowadzony w ogrodach Charlesa de Langhe (ok. 1521-1573), dziekana katedry w Liège, starszego o jakieś dwadzieścia sześć lat od Lipsjusza jego przyjaciela, w utworze tym zaś mentora o twarzy stoickiego mędrca. Dzieło *De constantia* powstało, gdy Lipsjusz (przynajmniej na zewnątrz) był związany z kalwinizmem, pracując na uniwersytecie w Lejdzie (lata 1578-1591), rzeczywiste zaś jego spotkanie z Langiuszem w Liège miało miejsce przeszło dekadę wcześniej, tj. w 1571 lub 1572 r., podczas Lipsjuszowej podróży do Wiednia, a więc wówczas, gdy uciekał przed wojskami hiszpańskimi, które zajęły posiadłości humanisty na terenie Belgii (raz jeszcze jego dom został

² Wszystkie cytaty z dialogu *De constantia* są podawane za: Iustus Lipsius, *De constantia libri duo, qui alloquium praecipue continent in publicis malis*, Antverpiae: ex Officina Plantiniana, apud Balthasarem Moretum, et viduam Ioannis Moreti, et Io[annem] Meursium, 1628.

Przy cytatach ze starodruków w referencjach będzie – niezgodnie ze standardem MLA – dodawane oznaczenie „s.” dla odróżnienia od wewnętrznych podziałów cytowanego dzieła.

splądrowany i ograbiony, też z ksiąg i rękopisów, przez żołnierzy przed wyjazdem na lejdejski uniwersytet³; tam bowiem w 1578 r. otrzymał posadę profesora prawa i historii), a której kresem ostatecznie stała się Jena, gdzie – pozbawiony majątku – objął stanowisko profesora historii i wymowy oraz przyjął wyznanie luterzańskie (październik 1572 – marzec 1574 r.).

Autor *De constantia* nie prowadził raczej korespondencji z Langiuszem, w każdym razie taka nie zachowała się, nie ma też żadnych informacji co do początków ich pełnych życzliwości relacji. Jedynym świadectwem (poza oczywiście tym dialogiem) ich przyjaźni, którą m.in. utrzymywało zainteresowanie ogrodami oraz pismami Cyserona i Seneki, są *Epistolicae quaestiones* (1,13; 4,17) Lipsjusza, skierowane do Langiusza i do niego się odnoszące (praca drukiem ukazała się w 1577, lecz rozdziały adresowane do de Langhe powstały już w 1573 r.). Kanonik z Liège prowadził spokojne, oddane religii, studiom i sztuce ogrodowej życie chrześcijańskiego humanisty, toteż w trzech pierwszych rozdziałach księgi drugiej dialogu *De constantia* Lipsjusz oddał hołd jego umiłowaniu ogrodów i umiejętności ich uprawy⁴. Langiusz miał w Liège dwa ogrody: pierwszy nieopodal domu, położony na wyżynnym gruncie, drugi zaś usytuowany nieco niżej, wzdłuż brzegów rzeki Mozy⁵. Ostatecznie jednak humanista w swoim dziele nadał ogrodom sens metaforyczny i moralny, alegoryczny i symboliczny. Ich deskrypcja bowiem sprawia wrażenie, że wszystko odbywa się tam w wyróżnionej i gloryfikowanej przez autora sferze ducha:

³ Dobra jednak odzyskał dzięki staraniom swojego przyjaciela z lat szkolnych wicekanclerza Brabancji i zaufanego księcia hiszpańskiego Marcina Antoniego Delrio (Martinus Antonius Delrio, 1551-1608). Językiem metafor wspomina o tych wydarzeniach biograf humanisty A. Miraeus: „Exinde acriores procellae et venti iterum excitati, quibus nihil propius factum, quam ut Belgicae navis mergeretur. Brabantia in primis nostra fluctuabat: ordinum confoederatorum copiis a Ioanne Austrio, duce fortissimo, partaque de Turcis ad Echinadas victoria clarissimo, apud Gemblacum caesis fugatisque. Quid? Musae tympanorum turbarumque strepitu in exsilium pelluntur, cum ipsis alumni diffugiunt, atque inter ceteros Lipsius. Lovanio in ordinem redacto miles regius imponitur; suppellex Lipsiana, in ista rerum flamma, periclitatur. Opportune Martinus Antonius Delrius, Ioanni tunc Austrio a consiliis, idemque regiis in castris iudex, adfuit, et veteris amici sui (is se Antverpiam subduxerat) res, opes, libros, ac scripta, id est vitam ipsam, ut noster nuncupat, periculis eripuit” (cyt. za wyd.: „Vita Iusti Lipsi, sapientiae et litterarum antistitis. Aubertus Miraeus Bruxellensis, canonicus et bibliothecarius Antverpiensis ex scriptis illius potissimum concinnabat”, w Iusti Lipsi *Opera omnia. Postremum ab ipso aucta et recensita, nunc primum copioso rerum indice illustrata*, Vesaliae: apud Andraeam ab Hoogenhuysen et Societatem, 1675, 14).

⁴ Więcej na temat ogrodowej rzeczywistości dialogu *De constantia*, również w jego staropolskiej aranżacji, zob. Dąbkowska-Kujko, „Arkadia filozofów” 299-314.

⁵ Z topografią Liège można zapoznać się na podstawie ryciny nr 77 opublikowanej w dziele Lodovico Guicciardiniego *Descrittione di Tutti i Paesi Bassi* (Antverpia, 1588).

Et ex hortorum spatiis diffusi uberes illi sapientiae rivi, quos bibimus et qui faecunda diluvie orbem terrae inundarunt. Scilicet attollit se magis erigitque ad alta ista animus, cum liber et solutus videt suum caelum, quam cum aedium aut urbium carceribus tenetur inclusus. Hic mihi vos, poetae, duraturum aliquod carmen pangite; hic vos, litterati, meditamini et scribite; hic vos, philosophi, de tranquillitate, de constantia, de vita et morte disputate! (...) Pergulam illam topiario opere vides? Haec Musarum mihi domus est, haec sapientiae meae gymnasium et palaestra. Illic aut seria arcanaque lectione pectus impleo, aut semente quadam obsero bonarum cogitationum, et ut tela quaedam in armamentarium, sic ex iis praecepta in animum recondo, quae prompta mihi mox contra vim varietatemque fortunae. Intra eam quoties pedem penetravi, emanere viles omnes serviles curas iubeo, et erecto quantum licet capite, studia profanae plebis despicio, et magnum hoc in rebus hominum inane. Hominem imo ipsum exuere saepe mihi videor, et in altum rapi igneis sapientiae quadrigis. (*De constantia* II,3, s. 45-46)

Z jednej więc strony stają się ogrody alegorią przestrzeni mentalnej stoickiego mędrca, w której jest miejsce na wszelaką przemianę, a jednocześnie na trwanie i jedność, stąd ich abstrakcyjny opis niemal wymyka się zmysłowej percepcji, jakkolwiek pozostaje przecież sugestywny, oddziałuje bowiem na wyobraźnię:

Animum tuum mentemque percontare: capi se hoc adspectu dicet, imo pasci. Oculos sensumque fatebuntur non alibi libentius se acquiescere, quam in his hortorum areis et pulvillis. Circumsiste, quaeso te, paullulum haec agmina florum et augmenta. Vide mihi illum e calyce, hunc e vagina, alium e gemma protuberantem. Vide hunc morientem subito, alium subnascentem. Denique inspicere in uno aliquo genere cultum, formam, faciem, mille modis paria et diversa. (*De constantia* II,2, s. 43);

z drugiej – pełnym antycznych, o symbolicznym statusie, odniesień azylem, udzielającym odpoczynku od napięć i niepokoїв świata zewnętrznego, wyidealizowanym miejscem *otium cum dignitate*:

O gaudii et liquidae voluptatis vere fons! O Venerum et Gratiarum sedes! Mihi in vestris umbraculis quies et vita sit, mihi fas remoto extra civicos tumultus, inter has herbas, inter hos noti ignotique orbis flores, hilari et hiante oculo oberrare, et modo ad hunc occidentem, modo ad illum exorientem manum vultumque circumferre, et cum vaga quadam alucinatione, curarum hic omnium falli et laborum. (*De constantia* II,2, s. 43)

W takim ujęciu ogród wyraża zarówno porządek, jak i różnorodność, staje się przy tym interesującą parabolą życia, w którym ściśle normy muszą dopuszczać rozwiązania kompromisowe; staje się alegorią istnienia i zasadą świata, których rytm reguluje nie tylko prawo świadomej siebie samej i celowej *varietas*, ale i wiecznej zmiany – dynamiki narodzin oraz dramatu śmierci⁶.

⁶ Zasadę wiecznej przemiany wyłożył Lipsjusz w 16 rozdziale księgi I dialogu *De constantia*,

Ów przykład cnoty urzeczywistnionej, namacalny wzór moralnego życia oddany w portrecie Langiusza, jakkolwiek zarazem nieco przerysowany, oraz osobliwy, bo odrealniony, malunek przenikniętego słonecznym blaskiem ogrodowego otoczenia, w którym aktywnie on działał, w pełni (i może najpełniej) odsłania ideały również samego, młodego wówczas, Lipsjusza⁷, tłumaczy też późniejszy styl jego pracy i życia, z pewnością będący rodzajem rekonstrukcji zasad rzymskiego stoicyzmu, rozlewających się wyraźnie na aspekty codziennego funkcjonowania.

W 1563 r. w Antwerpii de Langhe ogłosił drukiem te dzieła Cycerona⁸, które na ogół są łączone z doktryną stoicką i które zarazem wywarły znaczący wpływ na poglądy i kierunek zainteresowań samego Lipsjusza⁹, autora – jak powszechnie wiadomo – filologicznego opracowania i wydania nie tylko korpusu dzieł Seneki: *Opera omnia philosophi Senecae* (Antverpiae, 1605)¹⁰, ale i dwóch tekstów porządkujących wiedzę historyczną na temat szkoły stoickiej, zwłaszcza w zakresie jej logiki i fizyki, pomyślanych jako rozbudowane wprowadzenie do wspomnianego wydania pism Seneki oraz proponujących nowe – chrześcijańskie – odczytanie etycznych koncepcji rzymskiego filozofa (oba opublikowane w 1604 r. w antwerpskiej oficynie J. Moretusa): *Manuductio ad stoicam philo-*

którego obszerny fragment można znaleźć poniżej w tej rozprawie. Dopiero w jej świetle drobne zmiany dotyczące narodzin i upadku w przywołanych powyżej opisach ogrodu nabierają właściwego sensu i zyskują pełne ideowe uzasadnienie. Zagadnienia te wyrastają z kosmologii stoików, którą pełniej zajął się Lipsjusz w swoim dziele *Physiologiae stoicorum libri tres*. Na ten temat zob. m.in. Hahm 185-199; Callataj; Sakamoto 97-106.

⁷ Odsyłając do tradycji ogrodów Epikura, tak oto w 1571 r. pisał w lipcowym liście do Antoniego Mureta (Antonius Muretus, Marc-Antoine de Muret, 1526-1585): „Ut Epicurum auctorem sequar, etiam hortos condux, in quos delicias Italiae vestrae melones, caules floridas, alia talia transdux. In iis solem matutinum delibo; reliquum dici libris me et litteris involvo, nisi siquis Canterus, aut Giselinus interpellat, quod tamen ipsum in lucro pono. Quis enim sermo, nisi de litteris aut etiam de te?” (Justi Lipsi *Epistolae* [ILE], I,13). Zob. też Morford, „The Stoic Garden” 154.

⁸ Były to: *De officiis*, *De senectute*, *De amicitia*, *Paradoxa* i *Somnium Scipionis*.

⁹ Mowa głównie o *De amicitia*, które wywarło duży wpływ na sąd uczonego o przyjaźni, a *Somnium Scipionis* – na jego rozumienie obowiązków publicznych. Zob. Morford, *Stoics and Neostoics* 64-67, 102 oraz „The Stoic Garden” 151-175 (gł. 160-163).

¹⁰ Jak sygnalizują uczeni, Lipsjusz musiał mieć poważne powody, by opracować i wydać z komentarzami kolejną już przecież edycję dzieł wszystkich rzymskiego stoika po słynnych i znanych w całej Europie filologicznych opracowaniach Erazma z Rotterdamu, Antoniego Mureta czy Jana Grutera. Lipsjuszowi zależało zwłaszcza na przygotowaniu takiej edycji, która nadawałaby się do lektury nie tylko przez specjalistów, tj. historyków, gramatyków czy filologów, lecz wszystkich zainteresowanych etycznymi koncepcjami starożytnego filozofa, stąd uprościł i uprzystępnił komentarze oraz zadbał o czytelną delimitację tekstu i przejrzystą interpunkcję; w ten oto sposób dzięki strategiom filologicznym wprowadził czytelnika w obszar pełnowartościowej filozofii, dopełniając tym samym projekty swoich uczonych poprzedników. Zob. np. Papy, „Eighteenth-Annual Bainton Lecture” 10-36 oraz „Les points de vue d’Érasme et de Lipse” 599-620.

sophiam oraz *Physiologiae stoicorum libri tres*¹¹. Tak oto doktryna stoików poprowadziła niderlandzkiego humanistę przez życie i nazaczyła kres jego działalności jako uczonego.

Rudolf Kirk, XX-wieczny wydawca dzieła *De constantia*, dialogu, który dzieś lat po ukazaniu się oryginału został przełożony na język angielski przez poetę, erudyte i polityka sir Johna Stradlinga (London, 1594), postawę autora tego neostoickiego manifestu w wyjątkowo nieszczęsnym dla Niderlandów i całej niemal Europy Zachodniej czasie opisał w takiej poetyce, jakiej użył sam Lipsjusz w swoim dziele, by wyrazić stan niepokoju, atmosferę strachu, klimat codziennej niepewności czy ciągłej, wymuszonej sytuacją przemiany:

Z pewnością niewielu wiodło życie obfitujące w większe kontrasty i sprzeczności niż Justus Lipsius, który przez ponad trzy stulecia od swojej śmierci pozostawał w wyobraźni uczonych najwyższym kapłanem neostoicyzmu. Prawdopodobnie najbardziej godnym pożałowania paradoksem było to, że człowiek o tak zmiennym usposobieniu wyznawał stoicyzm w czasie tak niespokojnym jak XVI stulecie. Lipsjusz był cichym, pracowitym, spokojnym i miłującym pokój uczonym. Marzył, by pozostawiono go z jego księgami, jego akademickimi obowiązkami, jego psami, tulipanowym ogrodem¹². Ale los umieścił go pośród serii wojen, które trwały przez całe jego życie. We Francji wojny Ligi utrzymywały cały naród w stanie niedoli. Po drugiej stronie Kanału [La Manche] Anglia doświadczała prześladowań i odwetów protestantów i katolików, zmagających się w imię wolności i wpływów. W dodatku ugruntowywała ona swoją protestancką dominację na morzu przeciwko katolickiej Hiszpanii. Sąsiednie Niderlandy były uwikłane w walki na śmierć i życie w imię swej religii i handlu przeciw tyranii księcia Alby i księcia Parmy. A ojczyzna Belgia Lipsjusza cierpiała zarówno z powodu domowych konfliktów, jak i okupacji hiszpańskiej. Ciągły widok tak wielu cierpień osłabił w ten sposób w Lipsjuszu jego stanowczość i spowodował nieszczerłość wobec własnych religijnych zasad. W istocie, jego decyzje w ciągu 58 lat, jakie spędził w takim świecie, były rzadko takie, jak jego klasycznych mistrzów, Epikteta i Seneki, których podziwiał. (Kirk, Introduction 3-4)

Domowy charakter wojen z jednej strony prowokuje do pełnego zaangażowania w życie publiczne, z drugiej – do wycofania się w sferę życia pry-

¹¹ Obu dziełom poświęcono wiele badawczej uwagi; literaturę naukową rejestruje J. Papy w swoim artykule „Lipsius’ Stoic Physics and the Neostoic reading of the World”, głównie 9-11.

¹² Ogrody tulipanowe (gdą na dłużej osiadł w Lejdzie, dzierżawił dwa: jeden znajdował się w obrębie miasta, drugi poza jego granicami) oraz psy (miał trzy: holenderskiej rasy Saphyrusa, niewielkiego domowego Mopsulusa i szkockiego pochodzenia Mopsusa) zaraz po miłości do nauki dawały Lipsjuszowi najwięcej radości, o czym pisał w liście do Gaspara van Diemena z 12 listopada 1605 r. – zob. Iusti Lipsi *Epistolae [ILE]* 05 11 12 D (= *Cent. misc.* V,77, w: *Epistolarum selectarum centuria miscellanea*, pars IV-V, Antverpiae 1605-1607): „Post libros, duae sunt avocationes, vel solatia: hortus et canes”. Zob. Papy, „Lipsius and His Dogs” 167-198. Szerzej na temat miłości Lipsjusza do ogrodów oraz ich znaczenia w jego życiu zob. Dąbkowska-Kujko, *Justus Lipsjusz i dawne przekłady* 64-70.

watnego i maskowania swoich osobistych przekonań, choć przecież, zważywszy fizyczny i inwazyjny zakres zdarzeń, bez gwarancji jakiegokolwiek stabilizacji, tę bowiem daje dopiero – przekonywał Flamand – po stoicku pojęta cnota, uodparniająca na następstwa zewnętrznych, koniecznościowo czy losowo pojętych przemian. Najprostszym i najdosłowniejszym (a jakże przecież symbolicznym) wyrazem uzupełniającego się spotkania tych aspektów są dwa najważniejsze dzieła Lipsjusza: z zakresu filozofii polityki czy pragmatyzmu roztropności, adresowane do cesarzy, królów i książąt *Politicorum, sive Civilis doctrinae libri sex*, które należy rozumieć nie tylko jako dzieło literackie, ale jako rzeczywisty instrument politycznego oddziaływania na rządzących¹³, oraz z dziedziny aktywistycznie pojętej etyki, tj. filozofii bycia: kierowane do człowieka prywatnego, świadka i ofiary wojennych nieszczęść w Niderlandach i całej ówczesnej Europie *De constantia libri duo*, fundujące indywidualny wymiar nie tylko przetrwania czy znoszenia przemian losu, ale i rozumnej, pełnej zgody partycypacji w tym, co nieuniknione¹⁴. Oba te dzieła pokazują, że Lipsjusz miał się właściwie za żołnierza, wojującego z jednej strony piórem (jako twórca parenezy politycznej i konsolacji filozoficznej), z drugiej – duchem (jako człowiek wiodący innych oraz sam wspinający się do boskiego ideału cnoty stałości). Świadczą o tym m.in. zdyscyplinowany styl wywodu oraz obfitość porównań i metafor militarnych, wprowadzających do ogrodowego eremu chrzest broni, wojenny ferwor, wojсковą siłę. Dziedzina humanizmu albo – słuszniej – realizmu politycznego tak oto łączy się z ziarnem duchowego aktywizmu stoików, wartość stałości i kontemplacji przenika idea męstwa i wewnętrznej waleczności filologa-filozofa, pisarza-architekta słowa, a wreszcie człowieka o proteuszowej naturze¹⁵. W odpowiedzi bowiem na realia religijnych wstrząsów, a w myśl idei nikodemizmu, odróżniając zatem to, co dostosowawczo zewnętrznie i horyzontalnie publiczne, od tego, co wewnętrznie zinterioryzowane z sumieniem, wertykalnie zjednoczone z prawdą¹⁶,

¹³ I w takim właśnie sensie autorów tego rodzaju prac można traktować jako aktywnych uczestników życia politycznego, a ich pisma jako narzędzie wielkiej polityki.

¹⁴ W przedmowie do *Politicorum libri* sam pisał: „Quod nunc tibi damus, POLITICA esse vides. In quibus hoc nobis consilium: ut quemadmodum in *Constantia* cives formavimus ad patiendum et parendum, ita hic eos qui imperant ad regendum” (I. Lipsius, „De consilio et forma nostri operis”, s. 8).

¹⁵ Już po śmierci Lipsjusza jeneński profesor Thomas Sagittarius opublikował w 1614 r. we Frankfurcie tekst zatytułowany *Lipsius Proteus ex antro Neptuni protractus et claro soli expositus*, w którym ujawnił luterzańskie zaangażowanie Lipsjusza w latach 1572-1574. Na temat proteuszowej natury flamandzkiego filologa zob. m.in. Morford, *Stoics and Neostoics* 130-132.

¹⁶ Zgodnie z epikurejską zasadą „życia w ukryciu” (λάθε βίωσας) i w myśl założeń elitarniej sekty *Familia charitatis*, której Lipsjusz był członkiem, kult religijny humanista dzielił na wewnętrzny i zewnętrzny, a religię zalecał traktować jako „sprawę prywatną i publiczną”. I choć w *Politicorum, sive Civilis doctrinae...* (I,3, s. 24) nauczał: „In cultu ipso, ad interna semper praevertere, et cense, *Cultum deorum esse optimum, eundemque castissimum atque sanctissimum, ut eos*

humanista zatoczył konfesyjny krąg od wyniesionego z domu katolicyzmu poprzez luteranizm w Jenie, znów katolicyzm w Rzymie, po kalwinizm w Lejdzie, by na koniec umrzeć w Lowanium pogodzony z Kościołem rzymskim¹⁷.

W tym połączeniu wielkich dzieł humanisty – mających radykalnie zmienić kierunek rozwoju filologii w Europie oraz stworzyć nowy styl prozy filozoficznej czy prozy artystycznej w ogóle – i takich też jego planów oraz prób ich wdrożeń w osobistym życiu z wojenną katastrofą, przemianą, ucieczką i pośpiechem jest jednak coś jeszcze innego, coś i wzniosłego, i tragicznego (jeśli nie apokaliptycznego) zarazem, rozpiętego między polityką a religią, między doczesnością (społecznie, historycznie wektorowana *vita activa*) i boskością (mająca azymut wertykalny, duchowy *vita contemplativa*). To kryzysowe w istocie spotkanie polityki oraz przyległych do niej okrucieństw wojen ze świadomością istnienia przestrzeni prywatnej i możliwości jej wykorzystania jako azylu daje dość dramatyczny efekt podzielonego lub rozdartego „ja”, nakazującego rekonfigurować czy przededefiniować istnienie wszelakich granic (zwłaszcza zaś tych, które odzielają to, co polityczne, publiczne, społeczne, od tego, co intymne, nacechowane osobowo, zindywidualizowane) i sposobu istnienia, istnienia człowieka w świecie, jeśli nie w ogóle istnienia wszechświata. Tak oto wyłania się reguła czy zasada swoistej przemiany i w zakresie języka artystycznego dyskursu politycznego oraz filozoficznego, i w obszarze postulowanych metod, jakimi ówczesny człowiek próbował ratować świat, gdy ten na jego oczach się rozpadał¹⁸. Zasadę tę można uchwycić zarówno w surowej teksturze centonu *Politicorum libri*¹⁹,

semper pura, integra, incorrupta et mente et voce venereris [marg.: Cicer. *De natur. deor.* II]. Aureum tibi dictum imprimo: *Optimus animus, pulcherrimus dei cultus est* [marg.: Seneca]¹⁷, nakazuje też poszanowanie kultu zewnętrznego. Nieco dalej w swoim dziele (IV,4, s. 82) pisał: „*Nemo rex perinde animis imperare potest, ac linguis* [marg.: Curt. VII]. *Mentium rex Deus est* [marg.: Augustin. in Ioan.]. Sane nimio aut intempestivo terrore quid efficitur? *Ut vultu, qui maxime servit, assentiantur* [marg.: Curt. VIII], corde minime. *Quis enim imponat mihi necessitatem vel credendi quod nolim, vel quod velim non credendi?* [marg.: Lactant. V, cap. XIII]¹⁸”. Szerzej na temat poglądów Lipsjusza w kwestiach wyznaniowych zob. Dąbkowska-Kujko, *Justus Lipsjusz i dawne przekłady jego dzieł na język polski 37-39 (Familia charitatis; rozległe na temat tej sekty zob. Hamilton, passim)*, 218-222 i in. – tam też literackie konteksty oraz literatura naukowa. Religijny krajobraz czasów i pism Lipsjusza wyraziście kreśli Natasha Constantinidou (głównie 359-364).

¹⁷ Zgodnie z relacją Jana Woveriusa, ucznia Lipsjusza, świadka śmierci mistrza, którą powtórzy Aubertus Miraeus, biograf humanisty, gdy autor *De constantia* leżał już na łożu śmierci i ktoś z obecnych przy nim zachęcał go, by przypomniawszy sobie stoickie konsolacje, które kierował do swoich przyjaciół dotkniętych nieszczęściem, wskazał na krzyż. Miraeus tak moment ów przedstawia: „*Cum enim ex circumstantibus quispiam stoicam illi apathiam suggessisset, «Vana sunt ista» – respondit, digitoque in CHRISTI crucifix imaginem, lectulo astantem, intento, «HAEC VERA EST PATIENTIA» verissime subiecit*” („*Vita Iusti Lipsi*”, s. 26).

¹⁸ Zob. Constantinidou 346 nn.

¹⁹ Zob. m.in. Waszink, „Instances of Classical Citations” 240-257 oraz „Inventio in Lipsius’

odzwierciedlającego chaos, destrukcję, decentralizację i rozdarcie, finalnie zaś budującego spójną teorię monarchiczną; we wpisanych w dzieło dyrektywach zewnętrznego konformizmu religijnego oraz politycznego oszustwa, wiodących wszakże ku prawdzie poznania, społecznego spokoju i powszechnego pożytku. Osadzona w poetyckiej strukturze metafory, symbolu i alegorii dialogu *De constantia* zasada ta z kolei manifestuje się w poszukiwaniach fundamentów stałości, zgody i ładu monarchii ducha, ducha stawiającego heroiczny opór wobec społecznej i religijnej dezintegracji, mający wszelako prowadzić do ocalenia osobowościowych zrębów jednostki ludzkiej i dokonać redefinicji indywidualnej pobożności, wyrosłej na podłożu po stoicku rozumianej akceptacji trudnych prawideł przenikniętej pierwiastkiem boskości natury wszechświata.

W świetle osobistych doświadczeń samego Lipsjusza oraz na tle tego, co w drugiej połowie XVI stulecia obserwował on na planszy europejskich rozgrywek politycznych, wobec więc hiszpańskiej dominacji Habsburgów, ich kolonialnej ekspansji terytorialnej, spektakularnych zwycięstw syna cesarza Karola V Filipa (króla Neapolu i Sycylii, Hiszpanii i Portugalii oraz władcy Niderlandów) nad Francją i Turcją oraz surowych rządów hiszpańskich namiestników w Prowincjach Niderlandów, wobec francuskich oraz włoskich wojen domowych i religijnych (z sierpniową Nocą św. Bartłomieja w Paryżu 1572 r. na czele), angielskich prób militarnych na morzu (zwieńczonych sukcesem w starciach z Wielką Armadą) autor *De constantia* miał wszelkie racje, by oglądać świat jak przez soczewki kalejdoskopu. To, co się zdarza, tłumaczył ideą planu opatrnościowego, odwiecznej celowej przemiany, bezpośrednio aranżowanej przez samego Boga, który „et uno eodemque (...) ictu sive nictu, sinus omnes et abyssos penetrat caeli, terrae, maris. Nec praeest solum divinitas haec rebus omnibus, sed interest, imo inest” (*De constantia* I,13, s. 22). To już więc nie tylko – jak pisze flamandzki filozof – „ludibria rerum humanarum” („igraszka rzeczy ludzkich”) (*De constantia* I,17, s. 28). Wygląda na to, iż Lipsjusz głosi „globalistyczną” teorię, prowadzącą do zanegowania wartości tego, co jednostkowe, w której świetle pełnia harmonii w świecie jako organicznej całości jest możliwa do osiągnięcia tylko kosztem poszczególnych części. I niezwyklej urody językiem, którego retoryczne figury nie tylko innowacyjnie/rewolucyjnie penetrują obszar leksykalny oraz semantyczny, ale i stają się niemal filarami zdumienia zawilgości wszechświata i jego pięknem, a zarazem symbolami boskiej, wszystko przenikającej mądrości, prawi, iż świat jest

Politica” 141-162; Moss 421-436; Tucker 163-192. Na temat *Politicorum libri* jako centonu zob. też Dąbkowska-Kujko, *Justus Lipsjusz i dawne przekłady* 231-247 (tu literatura naukowa).

perfekcyjnym dziełem sztuki i nie może być w nim powabu bez różnorodności, światła bez mroku, życia bez śmierci²⁰:

Quid ergo mirum, si Saturnus ille pater falcem interdum immittit in luxuriantem hunc agrum, et superflua aliquot millia peste demetit aut bello? Nisi faceret, quae iam regio capiendis nobis sit? Quae tellus alendis? Pereat ergo iure in partibus aliquid, ut summa ista summarum aeterna sit. Ut enim moderatoribus reipublicae *salus populi suprema lex est* [zob. Cic. *Leg.* 3,8], sic Deo mundi. At de cultu conicio dupliciter: primum, quia ornatum nullum in hac vasta machina concipio, sine varietate et distincta vicissitudine rerum. Solem illum pulcherrimum fateor, sed gratiorem tamen eum rosiflua nox facit, et pallium obductum nigrae matris. Aestatem amoenissimam, sed quam hiems commendat, et glacialia illa marmora, et canae nives. Quae si tollis, revera sensum gaudiumque intimum tollis, sive lucis, sive aestus. In hac ipsa nostra terra non una facies me delectat, sed plana videre capior et colles, valles et rupes, culta et arenas, prata et silvas, semperque fastidium et satias comites paritatis. (*De constantia* II,11, s. 58)

Architektura Lipsjuszowej wizji inteligencji życia wszechświata oraz życia we wszechświecie w rytmie toczenia się procesu wiecznych przyjść i odejść, wznoszenia i upadku, pokoju i wojny, osiąga zadziwiająco dynamikę i rozległy horyzont, a mistrzowska kompresja plastycznego opisu (będącego swoistym spektaklem wielobarwnym i pełnym kontrastów), zanurzonego w antycznych źródłach, zamienia tę wizję w wysokiej klasy alegorię istnienia. To, co prywatne, i to, co publiczne, przestaje mieć jakiegokolwiek znaczenie wobec wyrażonej świadomości materializacji boskich zamysłów i funkcjonowania praw Stwórcy *in*

²⁰ Raz jeszcze Lipsjusz powtórzy tę (ważną w swoim systemie filozoficznym) teorię harmonii świata utrzymywanej w procesie wiecznej przemiany w *Notae do Politicorum libri* w rozdziale „De fato” (1,4): „Vos qui in regno aut republica, scite: ferri et volui omnia sursum, deorsum, et nullius rei eodem semper loco stare fortunam [marg.: Sen. Consol. ad Helviam.]

Regitur fatis mortale genus,

Nil sibi quisquam spondere potest

Firmum et stabile [marg.: Sen. Octavia.]

Atque ut noster ait, *rebus cunctis inest quidam velut orbis, ut quemadmodum temporum vices, ita et morum vertantur* [marg.: Tac. III Annal.], imo et imperiorum. Graeci florverunt? Post hos Afri, post hos Romani, post hos Scythae, et qui scio an non brevi nova aliqua gens? Nam *fati maligna perpetuaque in omnibus rebus lex est, ut ad summum perducta, rursus ad infimum, velocius quidem quam ascenderunt, relabantur* [marg.: Sen. pater in Praefat. I Co[n]trov.].

– *Sic omnia verti*

Cernimus, atque alias assumere pondera gentes,

Concidere has [marg.: Ovid. Metamorph.]

Stare in fastigio Scythas sive Turcas iam video, et stare. A multis annis nulli eorum progressus, profecto (vere vaticinor) spectant casum” (Iusti Lipsi „Ad libros *Politicorum* notae, et *De una religione liber*, aucta omnia et innovata” w *Politicorum, sive Civilis doctrinae libri sex*, Antverpiae: ex Officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1604, I,4: „De fato”, s. 13).

theatro necessitatis. Czytanie i uczestnictwo w tym przedziwnym spektaklu, mające prowadzić do prawdziwej znajomości własnej natury oraz natury świata, tak oto staje się zarazem formą „czytania” samego Boga i partycypacji w boskości, finalnie więc – gwarantem ludzkiej mądrości i szczęścia²¹:

Aeterna lex a principio dicta omni huic mundo, nasci, denasci, oriri, aboriri. Nec quidquam stabile aut firmum Arbiter ille rerum esse voluit, praeter ipsum:

– – μόνους οὐ γίγνεται
θεοῖσι γήρας οὐδέ καθθανεῖν ποτέ,
τά δ' ἄλλα συγχεῖ πάνθ' ὁ παγκρατῆς χρόνος:

– exclamat tragicus vates. Omnia ista quae suspicis, quae miraris, vicibus suis aut pereunt, aut certe mutantur. Solem illum vides? Deficit. Lunam? Laborat et tabescit. Sidera? Labuntur et cadunt. Et ut velet aut excuset haec ingenium humanum, evenere tamen in caelesti illo corpore et evenient, quae mathematicis legem omnem frangant et mentem. Cometas omitto varia forma, vario situ et motu, quos omnes ab aëre et in illo esse, haud facile imponat mihi Lycaeus. Sed ecce nuper negotium astrologis fecere novi quidam motus deprehensi et novae stellae: sidus exortum hoc ipso anno, cuius incrementa et decrementa clare observata. Vidimusque (difficulter creditum) in caelo ipso nasci aliquid posse et mori. Quin Varro ecce apud Augustinum clamat et adserit, «stellam Veneris, quam Plautus vesperuginem, Homerus ἔσπερον appellat, colorem mutasse, magnitudinem, figuram, cursum».

Proximum caelo aërem inspicere: mutatur cottidie et in ventos abit, nubes et imbres. Transi ad aquas: flumina illa, quae perennia dicimus, et fontes alias periisse videbis, alias alveum mutasse et cursum, ipse ille oceanus, magna et arcana naturae pars, modo tempestatibus attollitur aut deiicitur; et ut eae non sint, suos habet aquarum accessus et recessus, atque ut interire eum totum posse censeas, crescit minuiturque cottidie per partes.

Iam si terram intueris, quam unam immobilem voluerunt et vi sua stare, ecce illic labat et tremore atque occulto spiritu concutitur; alibi aqua corrumpitur, aut igne. Pugnant enim et haec inter se, neu bella inter homines tantum esse indignere – sunt inter elementa ipsa. Diluvies maris subita inundatioque, quot terras imminuit, aut absorpsit?! (...) Nec terra ipsa muliebri ignavia cessat, sed interdum se vindicat et in medio mari insulas sibi facit, mirante et indignante cano illo patre.

Quod si ad interitum mutationemque magna illa corpora, et nostro sensu aeterna, destinata sunt, quid censes opida, republicas, regna, quae tam mortalia esse necessum est, quam eos qui fecerunt? Ut hominibus singulis adolescentia sua, robur, senecta, mors, sic istis incipiunt, crescunt, stant, florent et omnia ideo ut cadant. (...) Diruit videlicet construitque et (si fas dicere) ludit in rebus humanis Magnus ille Architectus et velut plastes, varias sibi formas et imagines fingit ac diffingit ex hac argilla. (...).

O mira et numquam comprehensa necessitatis lex! Abeunt omnia in hunc nascendi preundique fatalem gyrum. Et longaeuum aliquid in hac machina est, nihil aeternum.

²¹ Por. Papy, „Lipsius’ Stoic Physics” 18.

Attolle et circumfer mecum oculos (non enim me piget premere hunc locum) et vide rerum humanarum alternas vices et ut in oceano aestus: tu surge, tu cade, tu impera, tu servi, tu occultare, tu emerge! Et eat hic rerum in se remeantium orbis, quamdiu erit ipse orbis (...). (*De constantia* I,16, s. 25-27)

W tym różnorodnym, barwnym, zmiennym, nieprzewidywalnym, zawiłym warsztacie *theatrum mundi* znać pierwszorzędną rolę filologii i retoryki. Gmach Lipsjuszowych teorii i filozoficznych, i politycznych wznoszony jest bowiem ze zřęcznie i z wdziękiem wykorzystywanych odniesień do fraz, egzemplów, obrazów starożytnych tekstów, dzięki których znajomości udało się niderlandzkiemu autorowi skonstruować polityczny projekt monarchii oraz filozoficzny projekt neostoicyzmu. Skupmy się jednak wyłącznie na tym ostatnim, przy czym zacytowany powyżej rozległy passus rozdziału szesnastego księgi pierwszej dialogu potraktujmy jako reprezentatywny dla twórczości humanisty w ogóle.

Grecki cytat z tragedii Sofoklesa (*Oedipus Coloneus*, w. 607-609), otwierający przywołany fragment, potem jeszcze ujawniona fraza Warrona (zob. *De gente populi Romani*, fr. 5 oraz *De lingua Latina* 6,6), przejęta przez humanistę z dzieła *De civitate Dei* św. Augustyna (21,8), to tylko najbardziej czytelne formy (jakkolwiek Lipsjusz w tym dziele nie lokalizuje swoich przywołań) palimpsestowej natury tekstu, obecności filologii w filozoficznym gmachu dialogu Flamanda. Reszta bowiem materii treściowej, choć również została usnuta z cudzych pomysłów oraz obcej wiedzy i wrażliwości, to w mniej już jednak widoczny sposób. Ale swoistą bazą czy nicią, na którą autor naciąga kolejne literackie i egzemplaryczne precjoza, stał się konkretny fragment o rodowodzie Apulejuszowym (*De mundo* 34):

Terrena omnia mutationes et conversiones, postremo interitus habent. Namque inmodicis tremoribus terrarum dissiluisse humum et interceptas urbes cum populis saepe cognovimus. Audimus etiam abruptis imbribus prolutas esse totas regiones; illas etiam, quae prius fuerint continentes, hospitibus atque advenis fluctibus insulatas, alias, desidia maris, pedestri accessu pervias factas. Quid? Qui ventis et procellis civitates eversas esse meminerunt? Quid? Cum incendia de nubibus emicarunt? cum Orientis regiones Phaethontis ruina, ut quidam putant, conflagratae perierunt? in Occidentis plagis scaturrigines quaedam ac proluviones easdem strages dederunt? Sic ex Aetnae verticibus quondam effusis crateribus divino incendio per declivia, torrentis vice, flammaram flumina cucurrerunt²²,

²² „Wszystko, co ziemskie, podlega zmianom, zwrotom, a w końcu upadkom. Często bowiem dowiadaliśmy się, że drżała powierzchnia ziem po ogromnych trzęsieniach i pochłonięte zostały miasta wraz z ludźmi. Słyszeliśmy także, że po oberwaniu chmur spływały całe regiony, takie zaś, które wcześniej były mocno związane z lądem, stały się wyspami w towarzystwie przyległych fal, a gdzie indziej stały się trudne do pieszego przebycia z powodu długiego zalegania morza. Cóż? Kto

fragment akomodowany potem na potrzeby chrześcijańskiej apologii (oczyszczony więc z nadwyzkowej retoryki i refleksów mitologicznych) przez św. Augustyna w *De civitate Dei* (4,2):

quae uno loco Apuleius breviter stringit in eo libello, quem *De mundo* scripsit, terrena omnia dicens mutationes, conversiones et interitus habere: «namque immodicis tremoribus terrarum – ut verbis eius utar – dissiluisse humum et interceptas urbes cum populis dicit; abruptis etiam imbris prolutas totas esse regiones; illas etiam, quae prius fuerant continentes, hospitibus atque advenis fluctibus insulatas aliasque desidia maris pedestri accessu pervias factas; ventis ac procellis eversas esse civitates; incendia de nubibus emicasse, quibus Orientis regiones conflagratae perierunt, et in Occidentis plagis scaturigines quasdam ac proluviones easdem strages dedisse; sic ex Aetnae verticibus quondam effusis crateribus divino incendio per declivia, torrentis vice flammaram flumina cucurrisse»,²³

po czym przechwycony do *De constantia*, a następnie precyzyjnie i hojnie rozbudowany o egzemplaryczne wzmianki (ze względu na i tak duży rozmiar cytatu usunięte niestety z powyższego przytoczenia) na temat Platonowej Atlantydy (zob. Plato, *Tim.* 23-25 i *Crit.* 113-126), zatopionych peloponeskich miast Helice i Buris, znanych z dzieł Pliniusza Starszego (*HN* 2,206 i 4,12) czy Seneki Młodszeo (*Nat.* 7,5,3), o odniesienia do przemian morskiej linii brzegowej, jakich świadkami byli protoplaści Holendrów – plemiona Fryzów, Kanninefatów i Chauków (znane z opowieści Tacyty, *Hist.* 4,15 nn. i *Ann.* 1,60; 4, 72-74; 11,18-19; 13,54-55), z których powodu – powiada Flamand, posługując się metaforą Posejdon a homeryckim rodowodzie – *mirante et indignante cano illo patre*, bądź do kataklizmów w niderlandzkich prowincjach. A gdy Apulejsko-Augustyński zasób fabularnych nici zaczął się wyczerpywać, Lipsjusz dowiazał do nich przędzę Senecjańską (*Epist.* 71,12-13):

pamięta, że miasta bywały rujnowane przez huragany i burze? Cóż? Gdy pożary wyblyskiwały z chmur? Gdy całe regiony Wschodu przez zgubę Faetona, jak niektórzy sądzą, ginęły wypalone? W plagach Zachodu jakieś wypływy wodne czy powodzie doprowadzały do takich samych klęsk. Podobnie niegdyś ze szczytu Etny z krateru po zboczu w boskim pożarze wylały się na kształt strumienia rzeki płomieni” (przekład Justyny Dąbkowskiej-Kujko).

²³ Przekład ks. Władysława Kubickiego: „Pisze o nich treściwie Apulejusz w dziełku swoim *O świecie*, powiadając tam, iż wszystkie rzeczy ziemskie podlegają zmianom, przewrotom i zniszczeniu: bo oto, że jego własnych słów użyję, wskutek nadzwyczajnego trzęsienia ziemi porobiły się szczeliny w powierzchni ziemi takie, iż miasta całe wraz z mieszkańcami pochłonięły; obszerne chmury zatapiały całe krainy; kraje, co łąd stały stanowiły, wskutek napływu nowych wód w wyspy się przeobraziły, a posępne przedtem morskie obszary suchą nogą deptać można było; wichry i burze w gruzy obracały miasta, pożary wynikłe z piorunów niszczyły krainy Wschodu; a w zachodnich krajach niezwykle jakieś wytryski źródeł i powodzie podobneż spustoszenia czyniły. Tak samo znów niegdyś z wierzchołków Etny, gdy kratery wyrzuciły ognie podziemne, całe rzeki płomieni sphywały po zboczach na kształt strumieni górskich” (Augustyn, *Państwo Boże*, s. 146).

Quid enim mutationis periculo exceptum? non terra, non caelum, non totus hic rerum omnium contextus, quamvis deo agente ducatur; non semper tenebit hunc ordinem, sed illum ex hoc cursu aliquis dies deiciet. Certis eunt cuncta temporibus: nasci debent, crescere, extingui. Quaecumque supra nos vides currere et haec quibus innixi atque inpositi sumus veluti solidissimis carpentur ac desinent; nulli non senectus sua est. Inaequalibus ista spatii eodem natura dimittit: quidquid est non erit,²⁴

by następnie w nią wplątywać znaleziska, jakich dokonał w zasobnych dziełach Pawła Orozjusza (*Adversus paganos (quos vocant) Historiarum libri septem*) czy Appiana z Aleksandrii (*Historia Romana*), wyliczających nikczemne upadki licznych państw i ludów; w historycznych pismach Tacyta i „katalogach” *Iliady* Homera. Na koniec zaś dostrzec jeszcze można błysk aluzji do słynnego epigramu Janusa Vitalisa *Roma prisca*, gdy Lipsjusz wspomni o Wiecznym Mieście, które „obruta, diruta, incensa, inundata periit non uno leto” (*De constantia* I,16, s. 27), a którego „ambitiose hodie quaeritur nec invenitur in suo solo” (*De constantia* I,16, s. 27).

Skojarzeniowa – by tak rzec – argumentacja, odsyłające do dziedzictwa kulturowego, tym samym wskrzeszające pamięć słowo, multikulturowa więc faktura wywodu autora *De constantia* nie wyczerpuje się jednak w tej złożoności literackiego budulca, uwagę bowiem przykuwa retoryczna natura języka czy raczej psychodynamika stylu (wspomniano już o tym wyżej), wyprowadzająca dyskurs poza tradycyjnie rozumianą prozę ku temu, co Lipsjusz uważał za największą artystyczną wartość mowy – „sagacitas, subtilitas, alacritas” („bystrość, wnikliwość, płomienność”), odważnie, a nawet zuchwale przypisywaną przez niego – jakkolwiek innymi słowy – Machiavellemu²⁵. Na intencje erudycyjno-encyklo-

²⁴ Przekład Wiktora Kornatowskiego: „Cóż bowiem jest wyjątkiem nie narażonym na niebezpieczeństwo zmiany? Nie należy tu ani ziemia, ani niebo, ani cały ten układ związanych ze sobą wszech rzeczy, choć powstaje za sprawą Boga. Nie zawsze zachowa on ten porządek: nadejdzie jakiś dzień, który zepchnie go z dotychczasowej drogi. Wszystko się dzieje w oznaczonym czasie: wszystko powinno zrodzić się, wyrosnąć i zginąć. Cokolwiek widzisz toczącego się nad nami, jak również to, wśród czego znajdujemy się i przebywamy jako pośród najtrwalszych rzeczy, zniszczyje i byt swój zakończy. Każda rzecz ma swoją starość: choć w nierównych odstępach czasu, natura każe wszystkiemu iść w to samo miejsce. Cokolwiek jeno istnieje, istnieć przestanie” (Seneka, *Listy moralne do Lucylusza*, s. 283-284).

²⁵ Wychodząc z założenia (Lipsjusz cytuje Kleobulosa, zob. Laertios I 6,91), iż „insecitia in plerisque et sermonum multitudo” („nieuctwo i ogrom słów udziałem większości”), że współczesną literaturę kaleczą i nekają jałowe ciernie, Lipsjusz wyjątkowo wysoko ocenił styl i język wywodu autora *Il Principe*, jakkolwiek – wykorzystując stare toposy – wyrażał żal, iż myśl włoskiego autora podążała nie tyle ścieżkami cnoty, ile wygody. Zob. Lipsius, „De consilio et forma nostri operis” w *Politicorum, sive Civilis doctrinae*, s. 8-9: „Nisi quod unius tamen Machiavelli ingenium non contemno: arce, subtile, igneum; et qui utinam *Principem* suum recta duxisset ad templum illud virtutis et honoris! Sed nimis saepe deflexit et dum commodi illas semitas intente sequitur, aberravit a regia hac via”.

pedyczne nakłada się zatem gra retoryczna, zwłaszcza na płaszczyźnie fonicznej różnego rodzaju słów-dźwięków oraz wielorakich i różnorodnych technik rytmicznych, mająca wzbogacić i ozdobić powołane do istnienia przez artystę-prozaika nowe stworzenie – sztukę. I to właśnie pod osłoną czy za sprawą tych własności retorycznej organizacji przestrzeni dzieła, w której życie tekstu jest napędzane przez aliterację, annominację, antytezę i dysjunkcję, poliptoton, tradukcję, asyndeton, synonimię, gradację, metonimię, metaforę, a także pytanie, apostrofę, aluzję, sentencję, elipsę²⁶, podobieństwo, przykład, ewidencję, emfazę i wiele innych nagromadzonych oraz w odpowiednich proporcjach wykorzystanych strategii słowa i myśli, najbardziej skomplikowane idee filozoficzne zamykane są w pełnych energii obrazach, jakkolwiek wyraźnie abstrakcyjnych (za którymi wszelako starożytni Rzymianie nie przepadali), chwytnych w dynamicznych slajdach odległych światów, wyprojektowanych przez wykarmiony kulturą umysł humanisty. Ów nowy w istocie, osobisty, sugestywny styl, świeży sposób artykulacji problematyki filozoficznej zakłada realną niemal obecność w języku duchowego składnika twórcy (z całym przynależnym mu ideowo-estetycznym *compositum*), będąc jednocześnie wyrazem jego mentalności. Złożony ze świadectw najwyższej próby erudycji emfaticzny i spontaniczny dyktat dialogu, w swych heteroklitycznych strukturach zawierający interesujące pierwiastki kapryśnej czasem gry intelektualno-emocjonalnych reakcji interlokutorów, w taki oto sposób ma cechę bardziej eksperymentu niż imitacji (dzieł Cycerona, Seneki, Plauta czy Tacyta, z którymi twórczość Lipsjusza spleciona jest więzami mocnymi i udokumentowanymi naukowo²⁷), układa się w niezwykle, żywe estetycznie kształty ideowe, a zarazem polaryzuje i porządkuje złożone i rozległe treści, dba o anatomię logiki wywodu²⁸, finalnie nadając mu zracjonalizowaną, intersubiektywną postać – odświeżoną w języku, zaktualizowaną w czasie.

²⁶ Tak często Lipsjusz posługiwał się eliptyczną kompresją, że styl jego prozy kojarzono zwłaszcza z tą właśnie cechą; w pracy niemieckiego uczonego Daniela Geорга Morhofa *De ratione conscribendarum epistolarum libellus* (Lübeck, 1716) zachował się dowcipny dystych nawiązujący do tej manieri jego pisania: „Lipsius ellipses crebras usurpat, ut ipsum / forsitan ab ellipsi nomen habere putes” („Lipsius często posługuje się elipsami, można by więc pomyśleć, że jego imię pochodzi od elipsy”) (s. 37).

²⁷ Literatura naukowa poświęcona stylistycznym wzorcom Lipsjusza jest rozległa, do najważniejszych prac wciąż należą znakomite studia Morrisa W. Crolla zebrane w tomie *Style, Rhetoric, and Rhythm. Essays by Morris W. Croll*. Zob. też Williamson; Saunders; Oestreich; Fullenwider; Morford, *Stoics and Neostoics*; Young i Hester; *Juste Lipse (1547-1606) en son temps* 189-262 nn.

²⁸ *Divisio, definitio, excerptio* i *ordinatio* to strategie, które Lipsjusz opanował do perfekcji, co wyraża się w chętnie wykorzystywanych przez niego (również w dialogu *De constantia*) technikach wyboru i podziału materii treściowej na logiczne segmenty oraz w budowaniu licznych definicji używanych pojęć. Filozofii tworzenia Lipsjusza został poświęcony rozdział 2 części 1 pracy Dąbkowska-Kujko, *Justus Lipsjusz i dawne przekłady* 109-142.

To więc, co Lipsjusz rzekł w 1589 r. w przedmowie do *Politicorum libri*, sięgając po *pluralis modestiae*, o strukturze i naturze swego centonicznego dzieła (zakładającego pełną wierność w oddaniu fraz i słów wykorzystanych źródeł oraz zasadniczą odmienność czy transformację ich treści w procesie adaptacji), o idei swoistego znoszenia dzięki piśmu przeszłości, a nawet przyszłości, i czynienia z nich czegoś w rodzaju nieprzerwanej, ciągłej terażniejszości, o aktualności więc czy aplikacyjnej zdatości elementów pogańskiej kultury literackiej, wiedzy, obyczajów oraz talentu autorów starożytnych w konfrontacji ze współczesną sobie polityką i zagadnieniami społecznymi, można by odnieść do procesu restytucji, transpozycji i reinterpretacji klasycznego dziedzictwa we wcześniejszym *De constantia* oraz w pozostałych jego pracach skonstruowanych nie tyle już może na prawach misternego centonu, ile mistrzowskiego palimpsestu:

Cum venia igitur nos quoque haec scribimus praesertim alio quodam et novo plane modo. Nam inopinatum quoddam stili genus instituimus, in quo vere possim dicere: omnia nostra esse et nihil. Cum enim inventio tota et ordo a nobis sint, verba tamen et sententias varie conquisivimus a scriptoribus priscis idque maxime ab historicis, hoc est, ut ego censeo, a fonte ipso prudentiae civilis. Nec huc ambitio nos aut novitatis ventus impulit (ingenuae id testor) sed tuus fructus. Quid utilius potui, quam tot sententias in unum conducere pulchras, acres, et – ita me salus amet – ad salutem natas generis humani? Nam quod ego eadem dicerem: ecquando mihi eadem vis aut fides? Ut in uno aliquo telo aut gladio multum interest, a qua manu veniat, sic in sententia, ut penetret, valde facit robustae alicuius et receptae auctoritatis pondus. Atqui ea veteribus adest. Nec vero nudas aut sparsas sententias dedimus, ne difflerent et esset, quod dicitur Arena sine calce, sed eas aut inter se haud indecenter vinximus, aut interdum velut caemento quodam commisimus, nostrorum verborum. Ad summam, ut Phrygiones e varii coloris filo unum aliquod aulaeum format, sic nos e mille aliquot particulis uniforme hoc et cohaerens corpus. Quod ipsum figuris etiam et vario sermonis ductu ornare ausus sum, ut non colorem solum haberet, sed quasi spiritum et vitam. Hoc totum quam arduum in ardua ista materie mihi fuerit, frustra dixerim apud non expertum. (...). Atque eo maior mihi molestia, quod perhaec aliena vestigia sic iverim, tanquam in liberrimo ingenii cursu. Definivi, divisi, excepi, et nihil omisi, quod faceret ad formam faciemque perfectae artis. (...) Atque haec omnia, pro rerum quidem magnitudine, breviter praestiti. (Lipsius, „De consilio et forma nostri operis”, s. 9-10)²⁹

²⁹ Ze względu na duże znaczenie metaliterackie tego wstępu zdecydowano się zamieścić filologiczny przekład: „Za pozwoleniem więc my także piszemy o tych sprawach [tj. o państwie i władzy], zwłaszcza że w jakiś inny i całkiem nowy sposób. Stworzyliśmy bowiem jakiś nieoczekiwany rodzaj stylu; co do niego mógłbym zaiste powiedzieć, że wszystko jest nasze, a zarazem nic. Chociaż bowiem cała inwencja i jej układ pochodzą od nas, to przecież słowa i myśli wyszukiwaliśmy w różny sposób u dawnych pisarzy i to głównie u historyków, to jest – jak mniemam – u samego źródła mądrości obywatelskiej. Nie przygnała nas tu pogoń za sławą ani powiew nowości (uczciwie zaręczam), lecz pożytek dla ciebie. Cóż mogłem pożyteczniejszego

Cnota, roztropność, użyteczność, porządek i zwięźłość, emfaza, ekspresja, duch i życie³⁰ – to najczęściej powracające w wypowiedziach Lipsjusza terminy, za których pomocą charakteryzuje on swój intelektualny i twórczy warsztat, a tym samym swoje rozliczne dzieła, akcentując zarazem wysiłek wydobywania prawdy z języka oraz łączenia kultury antycznej z problemami życia współczesnego, a piękna z mądrością:

(...) et certe modum in omni vita, sed et modestiam in animo amavi. Alii philologi (...) meo aevo a vano multum traxerunt, ego strinxi et interius adduxi; et ad utilia aut pro futura (...); raro scripsi, cui non sapientiae aut prudentiae (...); monita aut praecepta sint dispersa (...); pauci an nemo meo aevo singularis argumenta aggressi sunt (...); ego feci in „Constantia” [*De constantia libri duo*], in „Politicis” [*Politicorum, sive Civilis doctrinae libri sex*], „Saturnalibus” [*Saturnalium sermonum libri duo*], „Militia” [*De militia Romana libri quinque*], „Admirandis” [*Admiranda, sive De magnitudine Romana libri quattuor*] ac sparsim etiam materias, quae usui aut oblectationi generi humano essent, disposui et ordine digessi, ordine, quem in omnibus scriptis amavi. (List z 6 czerwca 1603 r. do Denysa de Villersa, *Cent. misc.* V,26)³¹

Tak oto – chcąc partycypować w doskonałości – oddał Lipsjusz muzy w służbę filozofii, *et opera sua – aeternitati*:

uczynić niż zebrać razem tyle myśli pięknych, bystrych i – niech mnie tak samo kocha pomyślność – wprost stworzonych do zbawienia rodzaju ludzkiego? No, a skoro to właśnie rzekłem: od kiedy we mnie taka siła i wiarygodność?! Jak bowiem w przypadku jakiegoś pocisku czy miecza wiele zależy od tego, jaką poruszany jest ręką, tak w wypowiedzi, aby znalazła dostęp do innych, wielkie znaczenie ma waga jakiegoś mocnego i ugruntowanego autorytetu. A on towarzyszy dawnym pisarzom. Jednak nie wyrażaliśmy suchych i postrzępionych myśli, by nie były chaotyczne ani by nie powstał tak zwany piasek bez wapna, owszem – albo wiązaliśmy je ze sobą jak najpiękniej, albo od czasu do czasu łączyliśmy je z sobą jakby zaprawą naszych słów. Krótko mówiąc – jak Fryzowie z różnokolorowej nici tworzą jakiś jeden kobierzec, tak my z tysiąca kilku cząsteczek to ciało jednorodne i spójne. Tak samo miałem śmiałość uzyskiwać efekt za pomocą figur i urozmaiconej konstrukcji mowy, żeby nie miała jedynie ozdób, lecz jakby ducha i życie. Jak wszystko to w tej trudnej materii było dla mnie żmudne, na próżno bym mówił do laika. (...) Co więcej, tym większy to dla mnie mózół, że kroczyłem po tych cudzych śladach jakby najswobodniejszym biegiem myśli. Określiłem, podzieliłem, wybrałem, nie pominąłem niczego, co stanowi o kształcie i wyglądzie doskonałej sztuki. (...) A wszystko to podałem zwięźle, oczywiście stosownie do wagi spraw” (przekład dr. Mariana Babińskiego).

³⁰ „Duch i życie” czy „język tchnący życiem” – te często spotykane w różnych wypowiedziach Lipsjusza wyrażenia stały się dla pisarza niemal terminami technicznymi metaliterackiego namysłu nad językiem jako narzędziem sztuki i prawdy, zwłaszcza prawdy obecności artysty w dziele poprzez język właśnie. To niewątpliwy ślad obecności dziedzictwa Erazma z Rotterdamu w refleksji autora *De constantia*. Zob. rozdział „Łacińska *Lingua* (1525) – polski *Język* (1542): «dialog» tekstów, amplituda związków” w Dąbkowska-Kujko, „*Lingua*” Erazma z Rotterdamu 85 nn.

³¹ Cyt. za wydaniem *Epistolarum selectarum centuria miscellanea*, pars IV-V.

Quod iudicii, ingenii, eloquii, stili quidquid in me fuit, in publicum contuli, et usui, non pompae, volui service. Vide mea vel a iuvenilibus annis, semper scintillae aliquae ad virtutem aut prudentiam prae lucentes (...) Ego ad sapientiam primus vel solus mei aevi musas converti: ego e philologia philosophiam feci. Vide „Constantiam” meam, dicet: vide „Politica”, idem: et hoc utrumque opus est, cui vita fortasse cum Latinis litteris manebit. (List z 3 listopada 1603 r. posłany do Jana Woveriusa, *Cent. misc.* IV,84)³²

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

- Augustyn, św. *Państwo Boże*. Tłum. Władysław Kubicki, wstęp Jacek Salij OP. Antyk, 2002.
- Guicciardini, Lodovico. *Descrittione di Tutti i Paesi Bassi*. Antverpiae: ex Officina Plantiniana, 1588.
- Iusti Lipsi *Epistolae [ILE]*, ed. Aloïs Gerlo, Marcel Augustijn Maria Nauwelaerts & Hendrik D. L. Vervliet, pars I: 1564-1583, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1978; Marcel Augustijn Maria Nauwelaerts, Sylvette Sué, pars II: 1584-1587, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1983; ed. Sylvette Sué, Hugo Peeters, pars III: 1588-1590, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1987; ed. Jeanine De Landtsheer, Jan Kluyskens, pars V: 1592, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1991; ed. Jeanine De Landtsheer, pars VI: 1593, Brussel 1995; ed. Jeanine De Landtsheer, pars VII: 1594, Brussel 1997; ed. Jeanine De Landtsheer, pars VIII: 1595, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 2004; ed. Jan Papy, pars XIII: 1600, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 1999; ed. Jeanine De Landtsheer, pars XIV: 1601, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 2006.
- Lipsius, Iustus. „Ad libros *Politicorum* notae, et *De una religione liber*, aucta omnia et innovata”. *Politicorum, sive Civilis doctrinae libri sex*. Antverpiae: ex Officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1604.
- Lipsius, Iustus. „De consilio et forma nostri operis”. *Politicorum, sive Civilis doctrinae libri sex, qui ad principatum maxime spectant*. Antverpiae: ex Officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1604.
- Lipsius, Iustus. *De constantia libri duo, qui alloquium praecipue continent in publicis malis*, Antverpiae: ex Officina Plantiniana, apud Balthasarem Moretum, et viduam Ioannis Moreti, et Io. Meursium, 1628.
- Lipsius, Iustus. *Epistolarum selectarum centuria miscellanea (Cent. misc.)*, pars I, Lugd[uni] Batavorum, 1586; pars II, Lugd[uni] Batavorum, 1590; pars III: Antverpiae, 1601; pars IV-V, Antverpiae, 1605-1607.
- Lipsius, Iustus. *Opera omnia. Postremum ab ipso aucta et recensita, nunc primum copioso rerum indice illustrata*. Vesaliae: apud Andraeam ab Hoogenhuysen et Societatem, 1675.
- Lipsius, Iustus. *Politicorum, sive Civilis doctrinae libri sex*. Antverpiae: ex Officina Plantiniana, apud Ioannem Moretum, 1604.

³² Cyt. za wyd. jak wyżej.

- Lipsius Justus. *Politica. Six books of Politics or Political Instruction*, ed. with translation and introduction by Jan Waszink, Royal Van Gorcum, 2004.
- Lipsius, Justus. *Principles of Letter Writing*, a bilingual Text of *Justi Lipsi Epistolica institutio*, ed. and transl. Robert V. Young i M. Thomas Hester, Illinois 1996. The Library of Renaissance Humanism.
- Morhof, Daniel Georg. *De ratione conscribendarum epistolarum libellus*. Lübeck, 1716.
- Sagittarius, Thomas. *Lipsius Proteus ex antro Neptuni protractus et claro soli expositus*. Francofurti: excudi curabat J.J. Porsius, 1614.
- Seneka. *Listy moralne do Lucyliusza*. Tłum. Wiktor Kornatowski. Alfa, 1998.
- „Vita Iusti Lipsi, sapientiae et litterarum antistitis. Aubertus Miraeus Bruxellensis, canonicus et bibliothecarius Antverpiensis ex scriptis illius potissimum concinnabat”. Iusti Lipsi *Opera omnia. Postremum ab ipso aucta et recensita, nunc primum copioso rerum indice illustrata*. Vesaliae: apud Andraeam ab Hoogenhuysen et Societatem, 1675.

OPRACOWANIA

- Callataÿ, Godefroid de. *Annus Platonicus: A Study of World Cycles in Greek, Latin and Arabic Sources*. Université Catholique De Louvain, Institut Orientaliste, 1996.
- Constantinidou, Natasha. „Public and Private, Divine and Temporal in Justus Lipsius’ *De Constantia* and *Politica*”. *Renaissance Studies*, vol. 26, z. 3, 2012, ss. 345-364. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1477-4658.2011.00725.x>.
- Croll, Morris William, *Style, Rhetoric, and Rhythm. Essays by Morris W. Croll*, ed. J. Max Patrick, Robert O. Evans, John M. Wallace, R. J. Schoeck. Princeton UP, 1966.
- Dąbkowska-Kujko, Justyna. „Arkadia filozofów”. *Staropolskie arkadie*, red. Justyna Dąbkowska-Kujko i Joanna Krauze-Karpińska, Wydawnictwo IBL, 2010, ss. 299-314.
- Dąbkowska-Kujko, Justyna. *Justus Lipsjusz i dawne przekłady jego dzieł na język polski*. Wydawnictwo KUL, 2010.
- Dąbkowska-Kujko, Justyna. „Lingua” Erazma z Rotterdamu. *Cztery studia*. TN KUL, 2022.
- Deneire, Tom. „The Philology of Justus Lipsius’s Prose Style”. *Wiener Studien*, vol. 125, 2012, ss. 189-262.
- Fullenwider, Henry F. „Erasmus, Lipsius and the Stilus Laconicus”. *Res Publica Litterarum. Studies in the Classical Tradition*, vol. 7, 1984, ss. 61-72.
- Hahm, David E. *The Origins of Stoic Cosmology*. Ohio State UP, 1977.
- Hamilton, Alastair. *The Family of Love*. James Clarke, 1981.
- Iustus Lipsius: Europae Lumen et Columen. Proceedings of the International Colloquium Leuven 17-19 September 1997*, ed. Gilbert Tournoy, Jeanine De Landtsheer, Jan Papy, Leuven UP, 1999.
- Juste Lipse (1547-1606) en son temps. Actes du colloque de Strasbourg, 1994*, ed. Christian Mouchel, Champion, 1996.
- Kirk, Rudolf. Introduction. *Two Bookes of Constancie, written in latin by Iustus Lipsius*. Englished by Sir John Stradling, edited with an introduction by Roudlf Kirk, Notes by Clayton Morris Hall, Rutgers UP, 1939.
- Morford, Mark. *Stoics and Neostoics. Rubens and the circle of Lipsius*. Princeton UP, 1991.
- Morford, Mark. „The Stoic Garden”. *Journal of Garden History* vol. 7, 1987, ss. 151-175.
- Moss, Ann. „The ‘Politica’ of Justus Lipsius and the Commonplace-Book”. *Journal of the History of Ideas*, nr 59, 1998, ss. 421-436.

- Oestreich, Gerhard, *Neostoicism and the Early Modern State*, ed. Brigitta Oestreich i H.G. Koenigsberger, transl. David McLintock, Cambridge UP 1982. Cambridge Studies in Early Modern History. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511562716>.
- Papy, Jan. „Eighteenth-Annual Bainton Lecture: Erasmus' and Lipsius' Editions of Seneca. A 'Complementary' Project?“. *Erasmus of Rotterdam Society. Yearbooks*, vol. 22, 2002, ss. 10-36.
- Papy, Jan. „Les points de vue d'Érasme et de Lipse sur la philologie: continuité ou rupture?“. *La Philologie humaniste et ses représentations dans la théorie et la fiction. Actes du colloque international de l'université de Gand (6 au 9 novembre 2002)*, ed Gilbert Tournoy, Fernand Hallyn, Perrine Galand-Willems. Droz, 2005, ss. 599-620.
- Papy, Jan. „Lipsius and his Dogs: Humanist Tradition, Iconography and Rubens's *Four Philosophers*“. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* vol. 62, 1999, ss. 167-198.
- Papy, Jan. „Lipsius' Stoic Physics and the Neostoic reading of the World“. *Justus Lipsius and Natural Philosophy*, ed Hiro Hirai i Jan Papy, Royal Academy of Belgium, 2011, ss. 9-18.
- Sakamoto, Kuni. „Eclecticism as Seneca's Heritage: Evil and the Cosmic Cycle in Justus Lipsius“. *Justus Lipsius and Natural Philosophy*, ed Hiro Hirai i Jan Papy, Royal Academy of Belgium, 2011, ss. 97-106.
- Saunders, Jason Lewis. *Justus Lipsius: the Philosophy of Renaissance Stoicism*. Liberal Arts Press, 1955.
- Tucker, George Hugo. „Justus Lipsius and the 'Cento' Form“. *(Un)Masking the Realities of Power. Justus Lipsius and the Dynamics of Political Writing in Early Modern Europe*, ed. Erik De Bom, Marijke Janssens, Toon Van Houdt i Jan Papy. Brill, 2011, ss. 163-192. Brill's Studies in Intellectual History, vol. 193.
- Waszink, Jan. „Instances of Classical Citations in the *Politica* of Justus Lipsius. Their Use and Purposes“. *Humanistica Lovaniensia*, vol. 46, 1997, ss. 240-257.
- Waszink, Jan. „*Inventio* in Lipsius' *Politica*: Commonplace Books and the Shape of Political Theory“. *Lipsius in Leiden. Studies in the Life and Works of a great Humanist on the occasion of his 450th anniversary*, ed. Karl A. E. Emenkel, Chris L. Heesakkers, Florivallis, 1997, ss. 141-162.
- Williamson, George. *The Senecan Amble. A Study in Prose Form from Bacon to Colier*. Faber and Faber, 1948.
- Young, Robert V., i M. Thomas Hester. Introduction. Justus Lipsius. *Principles of LetterWriting*, a bilingual Text of *Justi Lipsi Epistolica institutio*, ed. and transl. Robert V. Young i M. Thomas Hester, Southern Illinois University Press, 1996. The Library of Renaissance Humanism.

ALEGORIA ISTNIENIA:
JUSTUSA LIPSJUSZA FILOZOFICZNE I FILOLOGICZNE
STRATEGIE CZYTANIA ŚWIATA

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony dwóm najważniejszym dziełom Justusa Lipsjusza – *De constantia libri duo* (1584) oraz *Politicorum, sive Civilis doctrinae libri sex* (1589), choć energia badawcza została skoncentrowana zwłaszcza na tym pierwszym. Autorka starała się pokazać, jak wojenna rzeczywistość XVI-wiecznych Niderlandów przenika tkankę ideową i retoryczną dzieła literackiego, oddziałując na wykorzystane strategie dyskursu literackiego oraz kierunek myślenia o rzeczywistości –

politycznej w ujęciu państwowym i duchowej w rozumieniu indywidualnym. Autorkę zainteresował głównie jeden wątek, uobecniający się w twórczości Lipsjusza – wątek wiecznej przemiany, widziany przez humanistę z perspektywy filozoficznej doktryny stoickiej, oddany wszelako w literackiej wizji o silnie poetyckim i alegorycznym charakterze. Dialektyka wartości, polaryzacja znaczeń, dynamika prezentacji poddanego zmianom świata, w którym człowiek znalazł się pomiędzy powinnością działania i koniecznością ucieczki, uobecniają się nie tylko w ideowej warstwie dzieł, tłumaczących wojnę i wszelakie kataklizmy z jednej strony koncepcją kary za występki, z drugiej zasadą opatrnościowej troski Boga o zachowanie proporcji, harmonii i ładu we wszechświecie, ale i w retorycznej ich strukturze, gdzie język staje się narzędziem za którego pomocą oddawana jest estetyczna zasada różnorodności i fundowanego na niej mądrego (bo Boskiego) piękna. Zastosowane przez Lipsjusza strategie wyzyskania dziedzictwa piśmienniczego antyku i doby wczesnochrześcijańskiej, będącego budulcem dzieł humanisty (o czym świadczy centoniczna i palimpsestowa ich natura), w konfrontacji z wypracowanym przez niego nowym językiem sztuki, przy którego pomocy artykułuje trudne ideowo treści, pozwala czytelnikowi dzieł niderlandzkiego profesora obserwować proces świadomego przekuwania filologii w materię filozoficzną, a w efekcie silnego ich splotu. W przekonaniu autorki artykułu w procesie tym wyraża się istota lipsjańskiego stylu pisania i ekspresji myślenia, które należy rozumieć jako spójną i świeżą jakość uobecioną i wyróżniającą się na tle ówczesnego piśmiennictwa humanistycznego.

Słowa kluczowe: stoicyzm; ogród; filozofia; wojna; przemiana; polityka; retoryka; język; filologia

AN ALLEGORY OF EXISTENCE:
JUSTUS LIPSIUS' PHILOSOPHIC AND PHILOLOGICAL STRATEGIES
READING OF THE WORLD

S u m m a r y

This article is devoted to the two most important works of Justus Lipsius – *De constantia libri duo* (1584) and *Politicorum, sive Civilis doctrinae libri sex* (1589) – although the research is primarily focused on the former. The author tries to show how the wartime reality of the 16th-century Netherlands permeates the ideological and rhetorical fabric of a literary work, influencing the strategies of literary discourse used and the direction of thinking about reality, which is political in terms of the state but spiritual in an individual understanding. The author was mainly interested in one aspect which is present in the work of Lipsius, namely, the thread of eternal change as seen by a humanist from the perspective of the philosophical stoic doctrine, although conveyed in a literary vision of a strongly poetic and allegorical nature. The dialectic of values, the polarization of meanings, the dynamics of the presentation of a world subject to change and in which man finds himself caught between the obligation to act and the necessity to escape, are present in the ideological layer of works, which explain wars and other cataclysms by the concept of punishment for offenses, on the one hand, and on the other by the principle of care by God to preserve proportion, harmony and order in the universe. But they are also to be found in their rhetorical structure, where language becomes a tool by means of which the aesthetic principle of diversity and the wise (divine) beauty founded on it are reflected. The strategies of exploiting the literary heritage of antiquity and the early Christian era used by Lipsius, which were the building blocks of the works by this humanist (as evidenced by their centonic and palimpsest nature), in confrontation with the new language of art developed by him and with whose help he articulates ideologically difficult content, allows the reader of the Dutch professor's works to observe the process of consciously transforming philology into philosophical matter, and as a result, their

strong interweaving. In the opinion of the author of this article, this process expresses the essence of the Leipzig style of writing and the expression of thinking, which should be understood as a coherent and fresh quality, one present and distinctive against the background of contemporary humanistic writings.

Keywords: stoicism; garden; philosophy; war; transformation; politics; rhetoric; language; philology